

Криворізький державний педагогічний університет
Факультет української філології
Факультет іноземної філології

Актуальні проблеми філології і методики викладання мов

Збірник наукових праць

Випуск 5

Кривий Ріг
2007

Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: Зо наук, праць. -
Вип. 5. - Кривий Ріг, 2007. - 184 с.

Рекомендовано до друку радою факультету української філології
(протокол № 8 від 12.04.2007 року); радою факультету іноземних мов
(протокол № 8 від 22.05.2007 року) Криворізького державного педагогічного
університету.

РЕДАКТОРИ:

Віняр Г.М., кандидат філологічних наук, доцент, зав. кафедри української
мови

Каневська О.Б., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської
філології та зарубіжної літератури

Цегельська М.В., кандидат філологічних наук, доцент, зав. кафедри
англійської мови і методики її викладання

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Баранник Д.Х., доктор філологічних наук, академік АН вищої школи
України (м. Дніпропетровськ)

Білоусенко П.І., доктор філологічних наук, професор (м. Запоріжжя)

Панченко О.І., доктор філологічних наук, професор (м. Дніпропетровськ)

Поповський А.М., доктор філологічних наук, професор (м. Дніпропетровськ)

Явір В.В., кандидат філологічних наук, професор

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Пристайко Т.С., доктор філологічних наук, професор кафедри російського і
загального мовознавства Дніпропетровського
національного університету

Зоренко І.С., кандидат філологічних наук, доцент, зав. кафедри англійської
філології КДПУ

Остроушко О.А.
канд. філолог, наук, ст. викладач

СТЕРЕОТИПНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ НАВЧАННЯ МОВИ

Автор статті доводить, що реалізація соціокультурної змістової лінії навчання української мови неможлива без урахування ряду соціолінгвістичних чинників, зокрема функціонального співвідношення між російською й українською мовами в сучасній мовній ситуації, стереотипного образу української мови. Робота має бути спрямована на формування позитивного стереотипного образу української мови, на формування в учнів потреби повсякчас послуговуватися рідною мовою.

Сучасний етап суспільного розвитку: глобалізаційні процеси, які переважною мірою визначають динаміку й напрями цивілізаційного поступу, інформатизація суспільства, зростання ролі комунікаційних процесів, поживлення економічних, наукових, культурних та ін. контактів між різними країнами й народами - ставить високі вимоги щодо рівня освіти й загальнокультурного розвитку людини - члена соціуму. Особливої ваги набувають комунікативні вміння й навички особистості: її здатність швидко й правильно сприймати й обробляти отриману в процесі спілкування інформацію, доступно, логічно й різноманітно в плані мовного оформлення формулювати свої думки, вільно послуговуватися мовою в різних ситуаціях тощо. Ці чинники зумовили перегляд мети, змісту й принципів мовної освіти.

Основною метою навчання рідної мови визнано формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості з належним рівнем комунікативної компетенції [8, с. 36]. Останнє передбачає вміння й навички комунікативно доцільно (отже, відповідно до мети й ситуації спілкування) користуватися засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності. Мета визначає ряд завдань навчання української мови, одним із яких є виховання свідомого прагнення до вивчення української мови. Імовірно, реалізацію цього завдання має забезпечити передусім соціокультурна змістова лінія - засіб „опанування національними і загальнолюдськими культурними і духовними цінностями, нормами, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями, сприяють естетичному і морально-етичному розвитку особистості, органічному входженню її в соціум”⁵ [8, с. 37]. Крім того, серед принципів організації навчання рідної мови названо соціокультурний, який передбачає вивчення мови на основі створеної українським народом оригінальної і яскравої культури, трансформацію учнем отриманих знань і власного життєвого досвіду в особистісно- неповторний погляд на життя, у переконання, світоглядні установки, ідеали, у знання культурних реалій, які забезпечують органічне входження в суспільство, визначення свого місця в ньому, реалізацію потенційних можливостей особистості. Для цього спеціально добираються й конструюються тексти й тематика творчих робіт, що передбачають формування патріотичних, морально-етичних, екологічних

переконань та естетичних смаків [8, с. 39].

Сьогоднішня соціолінгвістична ситуація в Україні вимагає, на наш погляд, певного уточнення й деякої видозміни проголошуваних у чинній програмі положень. Звернемо увагу на ряд чинників соціокультурного й соціопсихологічного характеру, які значною мірою впливають на мовну поведінку особистості, школяра зокрема.

По-перше, теперішня мовна ситуація в Україні - ситуація двомовності. Навряд чи необхідно наводити докази на підтвердження цієї тези, особливо з огляду на нещодавні президентську й парламентську виборчі кампанії, у процесі яких рядом політичних партій активно піднімалося питання про надання російській мові статусу чи то другої державної, чи то офіційної. Не потребує особливого доведення й твердження про функціональну нерівноправність української й російської мов: в інформаційно-культурному просторі держави, сфері загальнонаціональної масової комунікації домінує російська [6, с. 7], а на Півдні й Сході України маємо майже цілковите панування російської й у сфері щоденної, побутової комунікації. Щодо останнього, варто зробити застереження: не стільки російською послуговуються жителі південних і східних регіонів, скільки суржилом - зі значною перевагою одиниць, особливо лексичних, російської мови.

По-друге, формування, існування, розвиток тієї чи іншої мовної ситуації в суспільстві зумовлюється не тільки історичними чи політичними чинниками, а й факторами соціопсихологічними: „функціонування мови визначається і регламентується існуючими у суспільстві культурними нормами” [11, с. 91]. Для мовної спільноти характерний певний комплекс уявлень, оцінних суджень про мову на зразок того, що одна мова легка для вивчення, інша - складна, одна - престижна, інша - ні тощо. Такі уявлення врешті-решт є виявом узвичаєних етнічних стереотипів [12, с. 10], пов'язані з пануючими в суспільстві національно-культурними орієнтаціями. Щодо конкретної особистості, можемо говорити про стереотипний образ тієї чи іншої мови - певний комплекс думок, суджень, переконань, оцінок, систему уявлень, установок, пов'язаних із мовою. Саме цей образ, слід гадати, визначає в багатьох випадках мовну поведінку людини, вибір того чи іншого варіанта мови. або певної мови в білінгвальній ситуації.

Українські соціолінгвісти, які вивчають проблеми соціопсихологічного характеру, лінгвістичну свідомість носіїв мови, вказують на деякі особливі риси ставлення українців до рідної мови. Передусім, це національний комплекс меншовартості, який щодо мови полягає в тому переконанні, що українська мова не має достатніх структурних чи виражальних можливостей, аби забезпечити найповнішу й найкращу реалізацію комунікативних намірів мовця (особливо у сфері природничих, точних наук, у ситуаціях невимушеного неофіційного спілкування). Той самий психологічний комплекс зумовлює впевненість у тому, що українська культура, відповідно, і мова, яка цю культуру репрезентує, вторинні, ніби „другого гатунку”, не „світового рівня” [10, с. 116-117]. При цьому забувається, що „світовий рівень складається, насправді, з кращих надбань своєї національної культури” і „першорядні - світового рівня - художні твори, як правило, не „народжуються”

в діаспорі. Вони народжуються на питомому для мови їх реалізації національному ґрунті - тобто на материзні” [10, с. 121].

Потім, досить багато українців ставляться до своєї мови з острахом і упередженістю, мову, можливо, і знають, але не говорять нею. Причиною цього може бути пропагований протягом десятиліть радянською ідеологією образ „українського націоналіста”, який вороже ставиться до будь-кого, хто говорить не українською, особливо ж до російськомовних. Останні були ніби втіленням ідеології інтернаціоналізму, поваги до всіх націй, мирного співжиття. Власне, ми й досі не можемо позбутися негативних конотацій, пов’язуваних із лексемами „нація”, „національний” та інших похідних (ідеться передусім про такі- поняття, як „національна ідеологія”, „національний рух”, „націоналізм”, „націоналіст” тощо). І при цьому мало хто замислюється над тим, що не може бути поваги до іншої нації й культури, якщо до своєї рідної ставитися з неповагою, не знати й не любити її. Для багатьох, якщо не для більшості, жителів Сходу й Півдня України й говорити українською означає бути націоналістом в ідеологічно-радянському розумінні цього слова, протиставляти себе загальноприйнятим нормам поведінки і співжиття.

Нарешті, українська й досі у сприйнятті багатьох місцевих жителів є мовою „села”, „селяків”, „хохлів”, тобто ніби людей неосвічених і некультурних.⁷ Витоки формування такого ставлення слід також шукати в ідеологічній політиці колишньої царської Російської імперії та колишнього СРСР. Активне впровадження російської у сфері офіційного ділового спілкування, науки, засобів масової інформації сприяло виникненню й закріпленню уявлення про українську як таку, що може забезпечити спілкування лише на рівні побутовому, в кращому разі нею ще можна розказувати казки чи співати пісні. Російська поставала мовою освіченого міста, українська - мовою села, до якого освіта добирається повільно, а про ніяку науку взагалі не йдеться [2, с. 45].

Отже, протягом тривалого часу, поки українська культура, наука, мова розвивалися в пригнобленому становищі, усупереч численним заборонам і постановам, ідеологічними інстанціями різного роду свідомо формувалася образ „непрестижної”, „безперспективної”, „недосконалої”, „незручної” української мови. І це - реальність, з якою доводиться мати справу вчителям, особливо ж з огляду на те, що нашій державі всього лише 15 років, і більшість нас - ще діти Радянського Союзу, які не уникнули ідеологічної „обробки”.

Ще два чинники, на які мусять зважати вчителі, - це глобалізаційні процеси, до яких залучена й Україна, а також тісний зв’язок мовних питань із політичною, соціально-економічною та культурною ситуацією в державі. Вони зумовлюють появу серед молоді ще однієї особливості в їх оцінці української мови й у їхньому ставленні до неї. „Глобалізація - це насамперед інформаційна відкритість, а отже, й інформаційна присутність чужоземних учасників кому нікативного процесу Її неодмінним супутником у багатьох країнах є дво- чи багатомовність. Інформаційна інтервенція здійснюється через такі інформаційні середовища, як телебачення й радіо, преса, маскультура, Інтернет, інформаційне обслуговування споживчого ринку” [1, с. 48]. В українському інформаційному, а також освітньому просторі все більше

поширюється англійська мова, яка має всі ознаки глобальної мови [13, с. 70]. Її знання надає людині досить-таки серйозних переваг у плані не тільки спілкування з представниками інших народів (не пострадянського простору - тут своїм місцем не поступається російська), а й у плані освіти, пошуку високооплачуваної й престижної роботи. Проведений зі 123 молодими людьми (випускники шкіл, студенти) спрямований психоасоціативний експеримент (нас цікавило асоціативне поле лінгвонімів „українська мова”, „російська мова”, „англійська мова”) доводить, що російську мову молодь позитивно оцінює як таку, що забезпечує щоденне спілкування (напр., реакції *мова, якою ми повсякденно розмовляємо; мова спілкування на Україні; можливість добре висловити свою думку; здатність вільного спілкування*), переважає в інформаційному просторі України (*мова ЗМІ, кіно, естради; цікава інформація*), є однією з мов міжнародного спілкування (*міжнародна мова; дуже потрібна мова за кордоном; нею розмовляють дуже багато людей у всьому світі*). Англійська ж отримує безперечну перевагу в суто прагматичному плані: можливість майже безперешкодного спілкування у всьому світі, мова всесвітнього інформаційного простору, мова, яка дозволяє досягти високого професійного і соціального статусу (*загальна; інтернаціональна; міжнародна; скрізь потрібна; глобальна; л/овя ділового спілкування у світі; спілкування зі світом; мова багатьох країн; передача інформації; новітня інформація; сучасні технології; калш ютер\ статус; престиж; мода*) сучасна модна; престижна мова; крок у майбутнє). Українська ж сприймається теж позитивно - як мова нації з багатою історією, своєрідною культурою - але це швидше спрямованість на минуле, а не на сьогодення й майбутнє, хіба що за винятком теперішнього спілкування із вчителями в межах школи, зрідка - в колі сім'ї (*мова швогс предків; народ; держава; цінність народу; скарб народу>\ дугховне багатство, джерело країни; батьківщина; Україна; патріотизм; боротьба за незалежність; рідна; милозвучна; співуча; пісенна мова; бабусині казки; пісні мами; ш'єш; легенди; учитель; школа*). Як бачимо, молоді люди не наділяють українську мову позитивними прагматичними оцінками, не бачать її особливого місця в сучасному світовому мовно-культурному просторі.

Ще один згаданий вище фактор, що впливає на динаміку мовної ситуації в країні. Питання поширення й функціонування мови в суспільстві багато в чому залежить від цілісної економічної, політичної, соціальної, культурної ситуації. Академік Іван Дзюба стверджує: „нині втрачено ту ініціативу в мовній політиці, яка починала народжуватися в час здобуття незалежності. Причини - і в об'єктивних обставинах (кризовий стан суспільства, зниження престижу українськості внаслідок соціальних розчарувань) і в суб'єктивних (незацікавленість державних структур, „втома” громадських інституцій, пряма політична протидія з боку певних груп). Закон про мови не виконується, програми підтримки української мови (як і культури) не здійснюються, - як через відсутність належного фінансового, технічного, організаційного забезпечення, так і через брак або невиявленість державної волі” [4, с. 64-65]. Крім того, мовна сфера надто перенасичена політичними й ідеологічними спекуляціями,, багато проблем і соціального, і культурного

характеру намагаються звести до мовного питання. У цій площині, безперечно, для впливу на ситуацію мають бути задіяні державні важелі, передусім ідеться про широку державну підтримку української культури, українського слова, української освіти [4, с. 65], взагалі забезпечення домінування української мови в інформаційному просторі держави. Особливої ваги набуває надзвичайно важлива роль мови як посередника між світовими науково-культурними процесами й українським суспільством - на сьогодні цю престижну функцію має російська [10, с. 120].

Усі зазначені вище особливості соціолінгвістичної ситуації в Україні обов'язково мають враховуватися в процесі викладання рідної мови. Так, нам видається, що в теперішніх умовах недостатню прагнути виховувати в учнів бажання вчити українську мову - можна її вчити все життя, але так нею й не ::ослужуватися. Наочним прикладом можуть бути й студенти нашого : акультету, які обрали її, *щоб вивчити в інституті, щоб потім дарувати її меншим поколінням* (з результатів опитування), але які, тим не менше, поза навчальними годинами спілкуються російською. Те ж стосується й деяких вчителів української мови й літератури (переважно молодих), які \країнською послужують тільки на уроках, в інший час спілкуючись російською або суржиком. Очевидно, навчання мови в нашій ситуації має бути спрямоване на **свідоме й цілеспрямоване виховання, формування потреби повсякчас послужуватися рідною мовою.**

Таке завдання ставить проблему формування в учнів певного образу української мови як такої, що не лише репрезентує багатовікову культуру, а й може обслуговувати сучасне інформаційне суспільство в усіх його вимірах. Це жодною мірою не повинно применшувати роль і значення мови як виразника духовної культури, ж необхідної першої умови буття нації, але реальність така, що „конкурентоспроможність української мови пов'язана насамперед з її здатністю реагувати на прагматичні потреби нації” [7, с. 54]. Завдання вчителя - знайти „золоту середину” в представленні української мови як духовної сутності нації та ефективного засобу комунікації в умовах сьогодення. Слід знайомити учнів і з новинками сучасної української літератури, і з діяльністю та здобутками українських учених, на уроках мають звучати українською мовою повідомлення про нові досягнення закордонних діячів науки, про різного роду світові події, має бути представлена україномовна молодіжна масова культура - адже в більшості випадків учні навіть не знають про її існування. Слід акцентувати на тому, що не тільки знання англійської дає можливість знайти престижну роботу - має формуватися уявлення про те, що висококваліфікований фахівець будь-якої спеціальності повинен вільно й комунікативно виправдано й доречно користуватися державною мовою.

Не може вчитель оминати увагою й проблему поширення української мови в електронному варіанті/ використанні української мови в інформаційних технологіях, створення різного роду україномовних комп'ютерних програм, особливо програмних засобів природномовної обробки (текстові та лінгвістичні редактори і процесори, програми автоматичного виправлення граматичних помилок, автоматичного редагування,

природномовного індексування й пошуку, програми машинного перекладу, оптичного розпізнавання текстів тощо). На жаль, „напрями природномовної інформатики, які бурхливо розвиваються у світі впродовж останніх двох десятиліть, до останнього часу майже не були представлені в україномовному варіанті” [9, с. 128], досить скромні набутки української мови в галузі інформаційно-лексикографічних моделей [9, с. 129]. Тим не менше, робота у створеному в 1991 р. Українському мовно-інформаційному фонді ведеться, й на сьогодні вже маємо лазерний оптичний диск „Словники України”, розпочато роботу зі створення системи автоматизованого перекладу з і на шість мов - англійську, німецьку, французьку, іспанську, російську, турецьку. Українські вчені працюють і в напрямі створення цілого ряду інтелектуальних систем опрацювання мови: семантико-синтаксичних аналізаторів, систем автоматичного редагування, безклавіатурного введення інформації тощо [9, с. 129-130]. Подібна інформація на уроках української мови, звернення до вже створених комп'ютерних словників і програм - необхідна умова формування позитивного образу української мови.

Учитель повинен виховувати почуття національної самосвідомості й національної гордості. А це, на наш погляд, можливе лише за умови чіткого усвідомлення місця української мови й культури в сучасному світі. Така робота має проводитися на основі розуміння самоцінності, самодостатності, довершеності будь-якої з мов і культур: „світ поліфонічний і багатогранний, існує багато істин, які допомагають зрозуміти себе, узгодити свої інтереси й цінності з потребами й установками інших людей, слід бути терпимими до відмінностей між людьми у звичаях, традиціях, поведінці. Навчальна взаємодія покликана допомогти зрозуміти, що людська цивілізація являє собою складну систему, яка функціонує на основі взаємозв'язку різних культур” [3, с. 139-140]. Кожна із мов і культур унікальна й прекрасна. Втрата будь-якої з них - непоправна шкода для цивілізації загалом. Тим не менше, учені констатують, що у зв'язку з глобалізаційними змінами людство постає перед проблемою загального різкого скорочення кількості мов, їх взаємопроникнення [7, с. 3-6]. Тому сучасна мовна освіта має бути зорієнтована також на виховання свідомого прагнення зберегти унікальність, неповторність своєї рідної мови, не припустити її нівелювання в результаті взаємодії з іншими мовами.

У контексті всього сказаного постає ще одна, можливо, найбільша проблема - особистість самого вчителя, оскільки „результативність професійно-педагогічної діяльності вчителя потрібно ставити в безпосередню залежність від розвитку його духовного світу” [5, с. 10]. Якою мірою будуть реалізовані окреслені виховні завдання, залежить від того, хто ж їх береться реалізовувати. Не можна виховати патріота, якщо ти сам таким не є. Не можна переконати дітей у функціональному багатстві й довершеності української мови, якщо ти сам після дзвоника спілкуєшся російською, не читаєш і не знаєш нічого, крім шкільного курсу літератури. Не можна сформувати в учнів образ української мови як сучасної, конкурентоспроможної, якщо ти сам її соромишся і вважаєш „другосортною”. Слід усе-таки усвідомити, що в наших

умовах український учитель-словесник репрезентує для учнів усю україномовну культуру - і минулу, і сучасну, і майбутню, - власне, усю україномовну Україну. Саме тому переконання і світоглядні позиції самого вчителя, рівень його загальної освіти, широта інтересів, творчий потенціал значною мірою визначають успішність досягнення поставлених виховних цілей.

Отже, робота сучасного вчителя української мови й літератури неможлива без урахування особливостей соціолінгвістичної ситуації в нашій державі, соціопсихологічних чинників її побутування. Одним із завдань навчання рідної мови слід визнати виховання потреби повсякчасно послуговуватися українською мовою в усіх комунікативних сферах. Цього неможливо досягти без цілеспрямованого й систематичного формування цілісного позитивного образу української мови ж мови сьогодення, мови науки й преси, масової й елітарної культури, масових інформаційних процесів мови комп'ютерних технологій, мови, яка репрезентує унікальну багату духовну культуру, що сягає коренями тисячоліть. Робота вчителя має бути спрямована на виховання почуття гордості за свою націю, за себе як представника української нації, яка займає своє почесне місце серед інших націй світу, має своє неповторне обличчя.

Список використаної літератури

- Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації *i i* Мовознавство. - 2001. - №3. - С. 48-54.
- Біланюк Л. Картина мовного світогляду в Україні // Мовознавство. - 2000. - №4-5. - С. 44-51.
- Гейхман Л.К. Интерактивное обучение общению как модель межкультурной коммуникации // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. - 2003. - №3. - С. 138-147.
- Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні // Українська мова і література в школі. 2003. - №5. - С. 64-66.
- Ігнатенко Н. Новій школі - учитель нового типу // Рідна школа. - 2002. - № 7. - С. 10-11.
- Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні (Соціопсихологічні чинники формування) // Дивослово. - 2001. - № 10. - С. 7-11.
- Радчук В. Українська мова в контексті глобалізації лінгвосфери // Українська мова. - 2002. - №3. - С. 3-14.
- Рідна (українська) мова. Програма для шкіл з українською мовою навчання. 5 клас 12-річної школи / Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т., Тихоша В.Г., Корольчук А.М., Новосьолова В.І., Остаф Я.І. // Дивослово. - 2005. - № 5. - С. 36-46.
- Широков В.А. Гуманітарна традиція і технологічний статус мови // Мовознавство. - 2001. - №3. - С. 120-132.
- Шумилов О. Мова, суржик, „язык”: єдність та боротьба протилежностей на межі тисячоліть // Сучасність. - 2000. - №10. - С. 110-124.
- Яворська Г. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова, культура, влада. - К., 2000. - 288 с.
- Яворська Г. Лінгвістична свідомість і мовні норми // Урок української. - 2001. - № 5. - С. 10-14.
- Millrod Radislav. English Discourse and Culture: Diversity and Globalisation // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. - 2002. - № 3. - С. 60-73.

Summary

Author proves that realization of social-cultural containing line of teaching of Ukrainian have to build with paying attention to row of sociolinguistic factors, among their number functional co-relation between Russian and Ukrainian in modern linguistic situation, stereotyping image of Ukrainian language. Educating work has to be turned to forming of positive stereotyping image of Ukrainian, to forming of need for use by mother tongue.

